

تاریخچه تقسیمات کشوری ایران:

پیش از اسلام:

پس از ورود آریاییان به فلات ایران و در نخستین مرحله زندگی اجتماعی (ده نشینی) پیران یا روسای دسته‌ها و گروه‌ها، هم رهبر مذهبی و هم رهبری سیاسی را به عهده داشته‌اند. در این مرحله از زندگی اجتماعی، ساکنان یک آبادی کوچک را (ویس) می‌نامیدند. آبادی بزرگتر را گئو و چند گئو بخشی را تشکیل می‌داد که به آن دهیو می‌گفتند. سران ویس را ویس پت، گئو، گئوپت و سران دهیو را دهیوپت می‌نامیدند.

در عصر هخامنشیان، داریوش کشور را به سی خستره یا شتره که همان شهر یا کشور می‌باشد، تقسیم کرد و برای هر یک از آنها مامورینی گماشت که آنها را خستره پوان یا شتران و یا به قولی شهربان و به یونانی ساتراپ می‌گفتند. رود فرات سرزمین‌های هخامنشیان را به دو بخش خستره‌های غرب و شرق رود فرات تقسیم می‌کرد.

در دوران سلوکیان، با تغییر مرزهای جغرافیایی و کاسته شدن از وسعت ایران، تقسیمات دوره هخامنشی از بین رفت. در این زمان کشور به 72 بخش تقسیم شد.

سنت‌های حکومت هخامنشی در حکومت اشکانیان یا پارت‌ها ادامه داشته و بخشی از سرزمین‌های تحت قلمرو آنها به ساتراپی‌هایی تقسیم می‌شده است. اداره کنندگان ساتراپی‌ها از سوی شاه انتخاب می‌شد. به غیر از نواحی ساتراپی، نواحی از کشور نیز تحت الحمایه مستقیم شاه بوده‌اند و گاهی اداره چند ساتراپ بوسیله یک نفر بوده است. کوچکترین واحد دارای دیز و یا به یونانی استاتم نامیده می‌شد که این واحد از تجمیع چند روستا تشکیل شده و بوسیله یک مقام دولتی اداره می‌گردید.

تقسیمات کشوری در ابتدای دوره ساسانیان به روال گذشته بود ولی در طول زمان تغییر پیدا کرد. براساس بررسی‌های محققان، تقسیمات کشوری در دوره ساسانیان چند بار دچار تحول شده است. قبل از انوشیروان بخش‌های مختلف کشور به دست کسانی اداره می‌شد که عنوان مرزبان داشتند.

مؤلف ایران در عهد باستان به این موضوع اشاره کرده می‌نویسد: «قبل از انوشیروان ایران را مرزبانان اداره می‌کردند و از میان ایشان چهار مرزبان بیشتر اهمیت داشتند: 1- مرزبان ارمن 2- مرزبان خوارزم 3- مرزبان حدود روم 4- مرزبان خزر و آران‌ها به مرزبانان تخت نقره می‌دادند به استثنای مرزبان حدود خزر که تختی از زر داشت.

در زمان انوشیروان کشور به 4 قسمت یا به اصطلاح آن زمان به 4 پادوگس یا استان شرقی، غربی، شمالی و جنوبی تقسیم می شد. این تقسیم بر اساس حدود جغرافیایی و جهات چهارگانه به شرح ذیل متکی بوده است:

1. استان شمال شرقی خراسان و کرمان
2. استان غربی شامل عراق و بین النهرین
3. استان شمالی شامل ارمن و آذربایجان
4. استان جنوبی شامل فارس و خوزستان

پس از اسلام:

بعد از حمله اعراب و تسلط آنها بر ایران تا مدتها تقسیم کشور به چند بخش یا استان مفهومی نداشت. برخی از نقاط مانند طبرستان، دیلمان یا گیلان از خلفا اطاعت نمی کردند. امرای محلی در این مناطق حکومت‌های مستقل تشکیل داده بودند.

پس از آن که نفوذ خلفای بغداد کاهش یافت و دولت‌های نیمه مستقل نظیر طاهریان، صفاریان، سامانیان، آل زیار و آل بویه و غیره یکی بعد از دیگری بر روی کارآمدند ایران به صورت یکپارچه نبوده و حوزه‌های قدرت در نقاط مختلف وجود داشت. در این دوره‌ها و پس از آن تا دوره حکومت مغول اطلاعات کافی در این زمینه تقسیمات کشوری وجود ندارد.

گاهی‌هایی که حمدالله مستوفی در تاریخ گزیده می‌دهد ایران در دوره شاهان مغول شامل 20 بخش بوده که عبارتند از: عراق عرب، عراق عجم، آذربایجان، اران و مغان، شیروان، گرجستان، ملک روم، ولایت ارمن، دیار بکر و ربیعه، کردستان، خوزستان، فارس، شبانکاره، کرمان و مکران و هرمز، مفازه میان کرمان و سیستان، قهستان و نیمروز و زاوولستان، خراسان، مازندران، قومس و جزجان، گیلان.

این تقسیمات پس از مغول اندک اندک فراموش شد و بالاخره در دوران صفویه تقسیمات جدیدی ترتیب یافت. براساس برخی از مدارک در زمان شاه اسماعیل اول، ایران 19 ایالت داشته است.

نخستین قانون تقسیمات کشوری (قانون ایالات و ولایت)

از دوره فتحعلی شاه تا نهضت مشروطیت، در تقسیمات کشوری تغییراتی حاصل نشد. پس از نهضت مشروطیت در اولین دوره قانون گذاری به سال 1285 هجری شمسی، تحت عنوان قانون تشکیلات ایالات و ولایت به تصویب رسید. در تعریف ایالت و ولایت چنین آمده است «ایالت قسمتی از مملکت است که دارای حکومت مرکزی بوده و ولایت، حاکم نشین جزء و توابع می باشد، اعم از حکومت تابع پایتخت یا تابع مرکز ولایتی»

دومین قانون تقسیمات کشور (سال 1316)

در 16 آبانماه 1316 هجری شمسی که قانون، تقسیمات کشور و وظایف فرمانداران و بخشداران به تصویب رسید که تغییرات مهمی در محدوده تقسیمات کشوری به عمل نیاورد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و در سال 1358، عمده تغییرات در تغییر نام عناصر و واحدهای تقسیمات کشوری بوده است. سپس قانون سوم تحت عنوان قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری در سال 1362 به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. آئین نامه اجرایی قانون یاد شده نیز در سال 1363 به تصویب هیات دولت می رسد. ضمن اینکه بندهایی از این قانون در سال 1389 مورد اصلاح قرار گرفت .

قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری مصوب 1362 دارای دو فصل می باشد:

1- فصل اول : تعاریف

2- فصل دوم : نظام تقسیمات کشوری

عمدتاً تغییرات تقسیماتی شامل ایجاد، انتزاع، الحاق، تجمیع براساس مواد و شرایط تعریف شده در فصل اول مورد بررسی قرار می گیرد.